

„Conservarea timpului concret” în arhiva memoriei culturale - Jurnalul portughez

Drd. Mihaela Rusu

“Dunarea de Jos” University of Galati

Résumé : *Ayant la conscience de la valeur de sa propre personnalité, caractérisée par un égotisme exacerbé, Mircea Eliade tient un journal intime tout au long de sa vie. Le Journal Portugais est rédigé avec l'intention déclarée de conserver le temps concret dans l'archive de la mémoire culturelle, les pages de ce livre en enregistrant aussi le drame personnel de l'auteur - la mort de sa femme- , que le drame de son pays - la défaite militaire de la Roumanie à la fin de la Seconde Guerre mondiale et son entrée dans la sphère d'influence soviétique. Les quatre années d'existence lusitaine ne sont pas pour Eliade prolifiques en termes de création littéraire, la seule œuvre représentative de cette période étant Le Journal Portugais, dans les pages duquel le créateur, perdu dans le labyrinthe de sa propre vie, se cherche lui-même comme dans un miroir, transformant son existence en littérature, le résultat final étant une fiction identitaire qui a suscité de nombreux commentaires controversés, bien avant d'être publiée.*

Mots-clés: *métaphore du miroir, temps, égotisme, mémoire culturelle, fiction identitaire*

De obicei, însemnările zilnice, de tip jurnal, reprezintă un document fără finalitate literară. Ele însă se pot transforma în literatură când aparțin unui diarist pe nume Mircea Eliade. Dacă despre jurnalul intim se spune că „este ca o fotografie care imortalizează instanța, clipa efemeră” [Glodeanu, 2012: 14], atunci se pune întrebarea cum arată fotografia unui șef de generație, plecat în plină glorie, din țara care-l consacrase, într-o Europă confruntată cu spectrul războiului și mai ales cum arată imaginea pe care o are acest tânăr despre sine în raport cu ceea ce desprinde cititorul din opera sa. Eliade, admirat de tinerii români, conștient de valoarea propriei personalități, iubitor de o Românie în progres, sosește la începutul anului 1941 în Portugalia în calitate de atașat de presă și consilier cultural; aflat la vârsta christică, tânărul savant se confruntă în perioada lusitană cu propria coborâre în infern, cu o conștiință acută a ratării tuturor idealurilor în care crezuse și pentru care luptase. Dar, ca orice probă inițiată, experiența anilor 1941-1945 nu-i va dezvălui lui Eliade esența experienței decât la încheierea acestei etape, numită de critica literară *perioada portugheză*.

Se știe că, de-a lungul întregii sale vieți, Mircea Eliade a ținut un *carnet* de însemnări zilnice, notații care au constituit ulterior „magma textuală” [Alexandrescu, 2006: 117] a jurnalelor sale intime: „Satisfăcând deplin nevoia de autenticitate a scriitorului, jurnalul însoțește, practic, întreaga existență a lui Mircea Eliade.” [Glodeanu, 2012: 443] Aceste *carte negre* îi folosesc lui Eliade, pe de o parte, pentru a surprinde în ele ceea ce grecii desemnau prin *mnēmē*, adică „amintirea ce apare într-un mod atât de pasiv încât ivirea ei în spirit poate fi caracterizată drept afecțiune – pathos – ” [Ricoeur, 2001: 18] și, pe de altă parte, pentru a le utiliza ulterior în calitatea lor de *anamnesis*, altfel spus ca sursă a „unei căutări numite în mod obișnuit reamintire” [Ricoeur, 2001: 18]. Din cele peste 20 000¹ de pagini de notații zilnice, pe care Eliade începe să le consemneze încă de la vârsta de 15 ani, au văzut lumina tiparului până în prezent cu aproximație 3000 de pagini sub forma unor apariții editoriale numite sugestiv *Fragments d'un journal*, *Amintiri*, *Memorii* sau *Jurnal portughez*.

Însemnările din perioada anilor 1941-1945 n-au fost publicate decât la începutul anilor 2000, la douăzeci de ani de la moartea autorului, dat fiind conținutul sensibil al unor mărturisiri referitoare la anumite legături ale istoricului religiilor cu gruparea condusă de Corneliu Zelea Codreanu, în perioada premergătoare celui de-al doilea război mondial. Spre deosebire de însemnările din *Fragments d'un journal* care reprezintă selecția unor fragmente din jurnalul intim, făcută chiar de Eliade, *Jurnalul portughez* redă întocmai, fără nici un fel de, „sulemeneală” sau „măsluire” însemnările diaristului din perioada în care a locuit în capitala Portugaliei, arătându-ni-l pe Eliade „genuin și fără fard, în căutarea propriei identități” [Zamfir, 2006: 77]. Sorin Alexandrescu apreciază că notațiile din acest jurnal ar reprezenta un „nivel zero al memorialisticii lui Eliade” [Alexandrescu, 2006: 112], în timp ce alte scrieri autobiografice ar putea ilustra nivele intermediare pe o scară de 1 la 6, scrieri ce ar ilustra progresiv o codificare intenționată, repartizată și ea tot pe o scară de 1 la 6, pe aceste nivele situându-se la o extremitate *Fragments d'un journal* și la cealaltă *Huliganii*.

Eliade ajunge în Portugalia, în calitate de atașat de presă și consilier cultural, la 10 februarie 1941 și-și începe însemnările în jurnal la 21 aprilie, menționând că absența notațiilor zilnice din perioada londoneză, presiunea politicului, lenea mentală și sărăcia intelectuală a Lisabonei îl amenință cu o „degradare lentă”, motiv pentru care va relua jurnalul intim întrerupt încă de la plecarea din țară, pentru că, zice el : „Simt nevoia să mă regăsesc, să mă adun.” [Eliade, 2006: 95] Plecând din capitala londoneză cu dezgustul față de mercantilismul foștilor aliați ai României, Eliade consideră inițial

Lisabona o escală de câteva săptămâni, escală care totuși se va prelungi pe o durată de 5 ani. În acești cinci ani, Eliade va locui rând pe rând în Lisabona și Cascais, îl va întâlni pe Salazar, căruia îi va dedica o carte, va călători la Madrid, în regiunea Cordoba, la Paris, la Berlin și la București, va reveni apoi în capitala lusitană, va face o călătorie spirituală la Fatima și, în cele din urmă, va pleca la Paris în simpla calitate de scriitor pentru a-și încerca, așa cum o făcuseră de un secol și alți români, norocul: „Câtă bucurie să pot prezenta un pașaport pe care să stea scris: profesiunea – scriitor!...Pierdute (în sfârșit) toate privilegiile diplomației. Îmi iau singur viza, mă prezint la ghișeu, aștept rândul ca toți ceilalți fericiți muritori. *Asta* e viața mea. *Asta* e viața întregii Europe; dificultăți, penurie, răbdare, deznădejde înmuiată în optimism. Am luat viza. Timpul de ședere în Franța: *illimité*” [Eliade, 2006: 380]

În februarie 1941, Eliade are 33 de ani și destinul îl supune, fără voia lui, la o coborâre în infern care însă se va finaliza pentru cercetătorul român cu o renaștere mai răsunătoare decât gloria sa națională, întrucât în perioada portugheză Eliade ia hotărârea de a-și testa forțele pe plan universal. Paginile jurnalului sunt martorele nemulțumirii sale de-a activa ca savant în spațiul unei culturi minore: „Îmi spuneam: ce om extraordinar sunt eu! în câte domenii nu am străbătut, domenii pe care nimeni nu le bănuiește, pentru că n-am scris niciodată despre ele, considerându-mă cu totul profan (...) Am înțeles un lucru : că, dacă m-aș fi aflat în străinătate, în postul de azi, de cinci-șase ani - aș fi fost un scriitor european. Măcar cărțile mele de eseuri, de filosofia religiilor ar fi fost astăzi cunoscute în străinătate.” [Eliade, 2006 : 108] În 1943, întorcându-se dintr-o vizită de la Paris într-o Lisabonă incomparabil inferioară cultural, consemnează în carnet același regret pe care i-l provoacă limitarea ce i-o impune descendența dintr-o cultură marginală, cum este cea românească : „ La Paris am aflat un lucru hotărâtor : că nu poți fructifica pe planul universal al științelor activând în cadrul limitat al unei culturi minore. Cred că am de spus ceva mare. Cred că sunt ceva mai mult decât un simplu savant. Ideile și metodele mele ar putea avea o rezonanță și consecințe în ansamblul gândirii europene. Dar cu condiția de a face posibile aceste idei și aceste metode. M-am hotărât să «pătrund» în Europa mai adânc și mai stăruitor decât am făcut-o până acum (...). Am încheiat – pe planul științific și eseistic – cu etapa românească. E riscant, dar și rezultatele vor fi considerabile.” [Eliade, 2006 : 216] Se poate spune că Eliade a intuit exact momentul de cotitură din viața sa, întrucât imediat ce-a luat această hotărâre și-a canalizat toate energiile în domeniul istoriei ideilor și

credințelor religioase, domeniu în care s-a făcut cunoscut la nivel mondial, devenind în cele din urmă un savant unanim recunoscut.

Înainte de-a descoperi această tentație a universalității, în Portugalia, Eliade trebuia să se mulțumească cu funcția de consilier de presă și atașat cultural pe lângă ambasada românească din Lisabona. Ca atașat de presă, Eliade și-a făcut munca în mod responsabil încercând să promoveze România în spațiul lusitan prin scrieri despre latinitatea limbii române sau despre similitudinile dintre lirica lui Eminescu și a lui Camões. În plus el a redactat un studiu despre salazarism și Salazar, tocmai pentru a îmbunătăți relațiile diplomatice dintre cele două țări. Demersurile sale cultural-politice nu și-au atins însă scopul și, de aceea, regretele nu au întârziat să apară, paginile jurnalului fiind martorele autolamentărilor diaristului privind „sterilitatea” sa creativă: „ce fadă și necreatoare viață trăiesc eu de câțva timp !” [Eliade, 2006 : 120].

Ceea ce uimește la personalitatea complexă a lui Eliade este o anumită pendulare între teama de a nu rata, frica de „sterilitate” și curajul de-a se compara cu Goethe : „ Dacă aş putea exprima măcar a suta parte din tot ce gândesc și din tot ce știu altfel decât se știe de ceilalți! Nu cred că s-a mai întâlnit un geniu de o asemenea complexitate – în orice caz orizonturile mele intelectuale sunt mult mai vaste ca ale lui Goethe” (...) De fapt, ceea ce se citește de către toată lumea din Goethe e *Werther* și *Faust I*. Exact cum se va citi, cât va exista limba românească, *Maitreyi*.” [Eliade, 2006: 180]. Această pendulare între genialitate și nimicnicie, între mărire și decădere, ar putea fi interpretată prin instrumentele specifice analizei imaginarului. Plecând de la ideea că „raporturile scriitorului cu lumea pot fi decelabile din modul în care subiectul *visează* lumea și se inventează pe sine printr-o materie pusă în imagini” [Ursa, 2006: 6], se poate afirma că imaginile care compun materia *Jurnalului portughez* sunt simboluri organizate în două regimuri, unul *diurn* care transpune dorința de ascensiune, egotismul și lupta contra timpului și celălalt *nocturn*, care exprimă teama de ratare și acceptarea deșertăciunii timpului, grilă prin care trebuie citite reflecțiile eliadești din timpul vizitei pariziene:

Anticarii de pe cheiurile Senei înfățișează destinul oricărui efort cultural, al oricărei creații. Ei recepționează efemeridele secolului nostru. În biblioteci zac efemeridele celorlalte secole. În zece mii de ani, chiar Dante, chiar Homer, ar putea fi tot atât de nesemnificativi ca un roman din 1900, îngălbenit astăzi în taraba unui anticar. Și dacă zece mii de ani vi se par puțini, puneți o sută sau cinci sute de mii de

ani. Tot acolo ajungeți. Numai Eclesiastul a avut curajul să mărturisească adevărul – și norocul să-l audă oamenii.” [Eliade, 2006: 220]

Din notațiile făcute în jurnal, reiese clar că Eliade scrie, și pe timp de zi, și pe timp de noapte; concret diaristul notează cu regularitate în carnete tot ceea ce i se părea relevant din experiența sa sau din lecturile sale, indiferent de momentul zilei, de aceea și impresiile notate sunt când pesimiste, când optimiste; uneori scrie cu spor, alteori se plânge de „crize de vagotonie” și de „sterilitate creativă”, dar toate aceste stări potrivnice nu-l demoralizează pentru că el știe sigur că menirea jurnalului este aceea de-a „conserva timpul concret”, de a surprinde „insignifiantul existenței cotidiene, momentele fără istorie, puzderia de fapte mărunte care vin și trec fără a lăsa urme. Singura urmă (singura lor salvare de neant) ar putea fi jurnalul care să le înregistreze” [Simion, 2011: 361-362] Notațiile privind egotismul său exacerbât trebuie citite în această grilă a imaginarului diurn care îl inspiră să facă mărturisiri exaltate și chiar să se compare cu Goethe, Balzac, Tolstoi, Eminescu și Dostoievski : „Niciodată n-am avut mai net sentimentul că sunt un mare scriitor și că romanele mele vor fi singurele citite din toată producția 1925-1940, peste o sută de ani (...) Nimeni, cunoscându-mă bine, și chiar citind acest Jurnal, nu-și poate închipui intensitatea dramei mele. (...) Nimeni nu poate bănuși cantitatea de geniu, de voință și de simplă energie fizică cheltuită zi de zi în lupta cu mine însumi și cu demonul meu” [Eliade, 2006: 199]

Munca în cadrul legației se soldează în cele din urmă pentru Eliade cu un semieșec, întrucât România va renunța după 23 august 1944 la relațiile diplomatice cu țările care reprezentau aliatele regelui Carol II, fapt care îi întărește tânărului savant ideea că nu este făcut pentru o carieră în diplomatie. Această înfrângere profesională se asociază suferințelor din plan personal (boala incurabilă a primei soții și în cele din urmă moartea acesteia) și dezamăgirilor din plan identitar - „crizelor de românism” (așa cum le numește el) intensificate odată cu intrarea României în război: „ceea ce nu pot asimila este tragedia neamului meu. Gândul că statul român și neamul românesc ar putea pieri din cauza rușilor și datorită imbecilității furioase a lui Roosevelt și Churchill - mă exasperează. Disperarea mea își găsește izvorul mai ales în acest destin românesc.” [Eliade, 2006 : 160]. Ceea ce frapază este conștiința acută a propriei identități românești, maniera dureroasă cu care receptează toate știrile legate de intrarea României în război alături de Rusia sovietică. Chiar dacă Eliade speră să devină un

savant de renume mondial, el își păstrează autentice trăirile legate de identitatea românească: „Totul mi se pare inutil și absurd, dacă o lume nouă se va face cu prețul dispariției României ca stat și ca națiune. Nu mă interesează niciun fel de paradis terestru (în care, de altfel, nu cred), dacă e dobândit cu sacrificiul neamului meu. Niciodată n-aș fi crezut că voi ajunge la disperarea metafizică plecând de la politică și naționalism.” [Eliade, 2006 : 165]

Aceeași disperare existențială o mărturisesc și paginile *Memoriilor* scrise peste trei decenii de la trăirea evenimentelor consemnate în *Jurnalul portughez*: „Eram obsedat de agonia armatelor încercuite la Stalingrad, unde se aflau și câteva divizii românești. Nu mai puteam adormi decât cu somnifere.” [Eliade, 1999: 388]. Dacă avem în vedere raportul dintre paginile *Jurnalului portughez* (peste 200) și paginile din *Memorii* referitoare la perioada portugheză (cu aproximație cam 20), se constată o diminuare semnificativă a importanței acordată trăirilor din perioada anilor 1941-1945, dar ideile care se păstrează chiar și după 30 de ani pun în evidență aceeași conștiință a identității românești profund autentice, același *românism* de care nu s-a dezis niciodată.

Față de jurnalul pe care îl ține, Eliade are atitudini contradictorii. Pe de o parte îl consideră un caiet în care notează „chiar și sub o formă precipitată, anumite gânduri ” [Eliade, 2006 : 266] la care ține, iar, pe de altă parte, scrie în el cu scop terapeutic declarat „Simt că nu mă pot salva de tristețe decât scriind la această carte” [Eliade, 2006 : 267]. Însemnările din *Memorii*, deși sunt scrise la un răstimp considerabil, păstrează aceeași recunoștință față de efectul deflator al procesului scriiturii: „Verificam ceea ce descoperisem de mult: împotriva «terorii istoriei», cea mai bună apărare după experiența religioasă erau spiritualitatea, creația, cultura.” [Eliade, 1999: 388]. Însemnările din *Jurnalul portughez* înregistrează la fiecare pagină nemulțumirile de tot felul ale diaristului, neliniștile, angoasele sale, presentimentul morții „totul sub o formă de-a dreptul literară.” [Zamfir, 2006: 82] Notățiile surprinse începând cu anul 1943 redau printr-un paralelism perfect tragedia personală a diaristului (moartea Ninei Mareș) și tragedia unui neam întreg (înfrângerea României la Stalingrad). Critica literară, exploatând ideea că discursul diaristic „se supune legilor ficționalizării unei identități” [Milea, 2013: 176], apreciază că paginile din *Jurnalul portughez* „se transformă, cu toate că involuntar, într-unul din cele mai pasionante și mai reușite «romane» ale lui Mircea Eliade. Faptul că el însuși joacă rolul unuia dintre cei doi eroi principali nu diminuează interesul textului, ci dimpotrivă: prozatorul Eliade îl prezintă cu o mână

sigură, pe eroul de roman Eliade, surprinzându-i acestuia nu doar suferința sinceră, ci și ambiguitățile, lașitatea funciară, snobismul, mondenitatea vinovată” [Zamfir, 2006: 85]. Este interesant de urmărit în această carte, în paralel cu alte opere autobiografice sau de ficțiune, felul în care Eliade își construiește identitatea prin teme și toposuri care apar obsedant în scrierile de mai târziu- tema morții și a războiului, motivul călătoriei și al labirintului, Lisabona și Cascais-ul reprezintă repere identitare care au migrat din biografia autorului în opera de ficțiune eliadescă.

Moartea soției și înfrângerea României în război, îl aduc pe diarist într-o stare de abulie. Nu-și mai dorește nimic, se simte vindecă de toate vanitățile, nu mai are nimic de pierdut, tot ce poate să mai salveze din pustiu și marasmul existenței este sufletul său. Iarna 1944-1945 este marcată în jurnal de activități exclusiv spirituale, Eliade hrănindu-se cu lecturi din *Biblie*, din Lev Șestov și din Kierkegaard, în plus, în primăvară, face o călătorie cu valoare soteriologică la Fatima, întorcându-se, dacă nu remontat, cel puțin cu o viziune mai clară asupra propriei existențe. Toată această suferință personală va avea un sens purificator în existența autorului, căci

După această veritabilă retragere în pustie (...), după această revenire la misterul metafizic cel mai deplin al morții ființei celei mai iubite, Eliade va reveni în lumea reală conștient că trebuie să caute soluțiile existenței sale vremelnice în cu totul alt loc, în cariera sa academică și literară pe care are sentimentul că a construit-o pe temelia imolării Ninei. [Băicuș, 2009: 207]

La sfârșitul celor 4 ani de existență lusitană, traumatizantă, angoasantă, neproductivă, Eliade ajunge să creadă că *Jurnalul Portughez* ar putea fi adevărata sa operă:

Ca acest jurnal să-mi fie de folos, ca să-l transform într-un instrument de apărare împotriva neantului care mă amenință din toate părțile, ar trebui să meditez cu el alături, să revin neîncetat asupra paginilor scrise, să le adnotez, să-mi amintesc aici anumite evenimente asupra cărora am trecut de obicei prea sumar sau pe care nu le-am însemnat. Numai așa mă voi culege laolaltă, mă voi reculege. Să mă abandonez aici acelui trecut care mă obsedează. Să salvez «timpul pierdut» rememorându-l. Să nu mă sperii dacă voi umple prea multe pagini, dacă voi risipi prea mult din vremea pe care o mai am de trăit. S-ar putea ca multe din cărțile pe care aş vrea să le mai scriu să nu mi se îngăduie să le sfârşesc. De ce să nu mă concentrez numai asupra mea

însumi, numai asupra vieții, mântuirii și sănătății mele, făcând din acest jurnal adevărata mea operă? [Eliade, 2006 : 313]

Prin urmare, Eliade se caută pe sine prin scris pentru a se găsi, pentru a se regăsi ca într-o oglindă, pe sine cel adevărat și autentic. Pentru un scriitor, jurnalul este ținut cu scopul unic și, parțial mărturisit, de a se reflecta pe sine, propria creația și propria viziune despre lume, deci se poate spune că jurnalul este un „spectrum”, adică o oglindă. Dar imaginea reflectată de o oglindă creează aparența lumii, este deci un simbol al alterității: „Numai când ne vedem propriul chip în oglindă, înțelegem că ceea ce se vede în ea, e doar o prelungire inversată a lumii, o lume pe dos, în sens foarte concret, nu numai metaforic și nu numai metafizic.” [Neț, 2000] Credința populară păstrează temerea că din întâlnirea cu noi înșine, mijlocită prin oglindire, ni s-ar putea trage moartea, altfel spus prin oglindire am putea ajunge dincolo de noi, dincolo de viață, dincolo de oglindă, adică în sau spre absolut: „Oglinda este un obiect fizic, dar și o metaforă palpabilă, al cărei referent cu mii de forme ne reflectă (și ne îndeamnă la reflecții) infinit” [Neț, 2000]. Putem intui că Eliade, specialist în credințele populare, cunoaște acest efect al oglinzirii și știe exact că, inclusiv prin jurnalul său, el poate transcende viața.

Pornind de la acest aspect, criticul Eugen Simion consideră că unul din miturile scriiturii subiective este mitul lui Narcis apreciind că „Diaristul care face cronică vieții sale interioare pare a fi un Narcis, dacă nu îndrăgostit de sine, interesat, oricum de personalitatea sa, mai mult: convins că el, ca individ, reprezintă în lume ceva ce trebuie cunoscut. Altminteri nu s-ar apuca să țină un jurnal (...) Narcis diaristic este bicefal: unul privește *înăuntru*, în oglinda propriei ființe, și altul privește *în afară*, în oglinda lucrurilor ce-l înconjoară” [Simion, 2001, I: 224]. Neajunsul acestei contemplații, acestei oglindiri este faptul că niciodată Narcis nu se privește într-o oglindă perfectă. Și oglinda interioară este imperfectă, deoarece celui care se psihanalizează îi lipsesc o parte din datele problemei, și oglinda exterioară este la fel de imperfectă, întrucât niciodată nu putem fi siguri de autenticitatea oamenilor și a lucrurilor din jurul nostru. Când își face autoportretul, Eliade are în vedere atât perspectiva dinăuntru ființei sale, cât și pe cea din afara lui, spunând:

Ceea ce mă caracterizează : dorința de a împăca philosophia perennis cu « experiențialismul » celui mai luxuriant individualism. De aici pasiunea mea bizară pentru simbol, metafizică tradiționalistă,

ocultism și etnografie - și, dacă nu concomitent, alternativ, pasiunea mea nu mai puțin semnificativă pentru toate « trăirile » mele, pentru tot ce se leagă de clipă, de experiență, de dramă fulgurantă (de asemenea interesul, niciodată stins, față de Gide și Kierkegaard. Curiozitatea bolnăvicioasă pentru viețile altora, câțiva eroi ai spiritului sau mari farseuri : D'Annunzio, Papini etc.)

La toate acestea se mai adaugă o nemărginită capacitate de candoare, spontaneitate, inocență, chiar vulgaritate - care păcălește atât de mult pe cei din jurul meu, încât nu cred că e om pe lume care să mă fi înțeles cum trebuie. Toți mă judecă după neobosita mea jactanță. Cei care mă cunosc se fletează că mă recunosc în unele din cărțile mele. Dar nu mă recunosc tocmai în paginile în care am fost mai mult eu însumi. [Eliade, 2006 : 135]

Prin urmare, Eliade cel adevărat nu este cel care se lasă ghicit în cărțile de ficțiune, nici cel care se autoanalizează cu doza de subiectivism pe care o implică jurnalul intim, dar nici cel cunoscut în cercurile de prieteni, ci tocmai o sumă a tuturor acestor variabile.

Se poate afirma faptul că jurnalul ca formă de memorie culturală poate fi considerat o oglindă în care diariștii își caută chipul lor adevărat, fără însă să se întrevadă speranța unei oglindiri obiective. În postura lui de oglindă, jurnalul poate fi considerat o reflectare a destinului celui ce se autocontemplă. Din păcate imaginea obținută e iluzorie, alcătuind o proiecție imaginară a diaristului. Gheorghe Glodeanu e de părere că în cazul scriiturii subiective, conștiința egografului „creează un dublu de hârtie, un alter-ego infidel, idilizat sau ficționalizat. Proiecția în imaginar se datorează erorilor de reflexie, privirii pătrunzătoare (dar părtinitoare) a eului ce-și radiografiază în mod minuțios propriul său for interior.” [Glodeanu, 2012: 8]. *Jurnalul portughez* al lui Mircea Eliade ilustrează în egală măsură un *jurnal de criză*, un *jurnal de idei*, un *jurnal de creație* și un *jurnal existențial* care recompune în paginile sale istoria unui destin național confruntat cu teama de ratăre și cu tentația universalității, diaristica fiind pentru el o formă de păstrare a identității printre străini și o formă de apărare împotriva „terorii istoriei”.

Referințe bibliografice

Alexandrescu, Sorin, *Dinspre Portugalia*, Humanitas, București, 2006.

Băicuș, Iulian, *Mircea Eliade. Literator și mitolog*, Editura Universității din București, București, 2009.

Eliade, Mircea, *Jurnalul portughez și alte scrieri*, Humanitas, București, 2006.

- Eliade, Mircea, *Memorii*, Humanitas, București, 1999.
- Glodeanu, Gheorghe, *Narcis și oglina fermecată*, TipoMoldova, Iași, 2012.
- Milea, Doinița, *Jocurile memoriei în construirea ficțiunilor identității: G. Garcia Marquez, A trăi pentru a-ți povesti viața/ Vivir para contarla* în „Communication interculturelle et littérature” Nr.2/ 2012, Institutul European, Iași, 2013.
- Neț, Mariana, *Chipul, moartea și oglinda* în „România literară ” nr. 14, an 2000, URL: http://www.romlit.ro/chipul_moartea_si_oglinda
- Ricoeur, Paul, *Memoria, istoria, uitarea*, Amarcord, Timișoara, 2001.
- Simion, Eugen, *Ficțiunea jurnalului intim (I). Există o poetică a jurnalului, (III). Diarismul românesc* Univers Enciclopedic, București, 2001.
- Simion, Eugen, *Genurile biograficului (II)*, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2008.
- Simion, Eugen, *Mircea Eliade. Nodurile și semnele prozei*, Univers Enciclopedic Gold, București, 2011.
- Ursa, Anca, *Metamorfozele oglinzii*, Limes, Cluj-Napoca, 2006.
- Zamfir, Mihai, *Mircea Eliade și Portugalia*, prefață la *Jurnalul portughez și alte scrieri*, Humanitas, București, 2006.